Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних досліджень

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2021 ТОМ 24 № 7-8

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2021

ГРАН/
Науково-теоретичний альманах

Том 24 № 7-8 2021

Засновники:
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України,
ГО «Центр соціально-політичних досліджень»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886 журналу надано статус фахового видання категорії «Б» з філософських, політичних та соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 1 від 31.08.21).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERİH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
та інші.

Видавець:
Видавництво «Грані»
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, підприємств, організацій, установ та ін. інформації несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2021

Редакційна колегія

Квітка С.А.	головний редактор д.держ.упр., проф. (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бородін Є.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад.Укр. академії іст. наук (Україна)
Іванова С.А.	к. філол.н., доцент (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос. н. старший науковий співробітник (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Журба О.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Казакевич Г.М.	д.і.н., проф. (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Кузнецовєнє Й.	д.філос.н., проф. (Литва)
Литвинова Т.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф.(Україна)
Плохій С.М.	д.і.н., проф. (США)
Рагімлі Р.	к.і.н.,доц. (Азербайджан)
Ружевічус Юзас	д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Сорокіна Л.М.	к.соціол.н., доц. (Україна)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А., Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Технічний редактор: Лобода Р.С.
Коректор: Комлева Ю.В.

Контакти:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

GRAN/
Scientific and theoretical almanac

24 (7-8) 2021

Founders:
Oles Honchar Dnipro national university,
Dnipropetrovsk regional institute for public administration
National academy for public administration under the President of Ukraine,
Centre of social and political researches

Registration license
КВ № 19758 – 9558 ПР issued 19.03.13

By Decree № 886 of 02 July 2020 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication category "B" on philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 1 dated 31.08.21).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERİH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
and other.

Publisher:
Publishing house «Grani»
+38(050)258-83-86
www.grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703
Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles. Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2021

Editorial board

Kvitka S.A.	Editor in Chief Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Borodin Ye.I.	Full Prof., Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gao Tianming	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Ivanova S.A.	Assoc. Prof. PhD (Ukraine)
Isetti G.	PhD., Senior Researcher (Italy)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Zhurba O.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kazakevych G.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Lytvynova T.F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Plokhii S.M.	Full Prof. Dr. (USA)
Rahimli Ruslan	Assoc. Prof. Phd (Azerbaijan)
Ruzhevichus Yuzas	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Sorokina L.M.	Assoc. Prof. Phd (Ukraine)
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Political Science (Ukraine)
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.
Deputies Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.
Technical Editor: Loboda R.S.
Corrector: Komleva Y.V.

Contacts:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Зміст

Філософія

С. 5
Георгій Фінін
Ціннісні детермінанти сучасної системи правового виховання

С. 13
Тетяна Лисоколенко, Ірина Карпань, Олена Рогова
Український екзистенціалізм: поміж філософією та літературою

Соціологія

С. 21
Олександр Кацьора
Проблеми та стан розвитку медіації в Україні

С. 26
Ярослав Балановський, Анатолій Карасевич
Проблеми понятійного забезпечення дослідження актуального стану українського суспільства в контексті соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів

Історія

С. 39
Гудрат Исмаилзаде, Гюльназ Абдуллаева
Земледельческий пласт в культурном наследии Азербайджана

С. 46
Афган Гасимзаде
Будівельні кераміки Габали XI-XIII століть

С. 53
Ульвія Гусейнова
Друга карабаська війна через призму найвпливовішої британської преси, 27 вересня – 10 листопада 2020

Політологія

С. 59
Галина Щигельська, Оксана Потіха, Наталія Габрусєва, Тамара Чоп
Гендерні квоти та жіноче представництво на вищих керівних посадах місцевого самоврядування в Україні

С. 77
Кирило Вікторов, Яна Бажан, Олена Ковтун
Еволюція концепції та складові гуманітарної дипломатії

С. 87
Віталій Федянін
Авраамові угоди як знакова подія зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів

Рецензія

С. 98
Євгеній Гайданка
Партійне будівництво та складнощі формування коаліцій: словацький контекст

Contents

Philosophy

P. 5
Heorgii Finin
Value Determinants of the Modern Legal Education System

P. 13
Tetiana Lysokolenko, Iryna Karpan, Olena Rohova
Ukrainian existentialism: between philosophy and literature

Sociology

P. 21
Olexander Katsora
Problems and state of development of mediation in Ukraine

P. 26
Yaroslav Balanovskyi, Anatoliy Karasevych
Problems of Conceptual Support for the Study of the Current State of Ukrainian Society in the Context of Sociological Analysis of Ethno-socio-cultural Phenomena and Processes

History

P. 39
Gudrat Ismayilzadeh, Gulnaz Abdullayeva
Area Formation in the Cultural Heritage of Azerbaijan

P. 46
Afghan Gasimzade
Construction Ceramics of Gabala XI-XIII Centuries

P. 53
Ulviyya Huseynova Yadulla
The Second Karabakh War through the Prism of the Most Influential British Press, 27 September-10 November 2020

Politology

P. 59
Halyna Shchyhelska, Oksana Potikha, Nataliia Habrusieva, Tamara Chop
Gender Quotas and Women's Representation in Higher Leading Positions of the Local Government in Ukraine

P. 77
Kyrylo Viktorov, Yana Bazhan, Olena Kovtun
Evolution of the Concept and Components of Humanitarian Diplomacy

P. 87
Vitaliy Fedianin
Abraham Accords as a Landmark in the Foreign Policy of the United Arab Emirates

Review

P. 98
Haydanka Yevheniy
Party building and the difficulties of forming coalitions: the Slovak context

UDC: 316.334.3 DOI: 10.15421/172175

Yaroslav Balanovskyi, Anatoliy Karasevych
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine)

Problems of Conceptual Support for the Study of the Current State of Ukrainian Society in the Context of Sociological Analysis of Ethno-socio-cultural Phenomena and Processes

The current state of Ukrainian society, starting with the events of 2014, requires a rethinking of the basic categories of sociological analysis of ethno-socio-cultural phenomena and processes. The aim of the article is to reveal the expediency of improving existing and forming new concepts, designed to reflect the characteristics of the current state of Ukrainian society deeply, essentially and accurately, its ethno-cultural and civic-political structure.

This article substantiates the following items: the use of the 'ethnos' terms for the purpose of the denotation of a set of the most general dimensions of the specific class of social communities; the expediency of 'demos' term usage to reflect the characteristics of a specific, civil political identity. It is proved that ethnic community is a holistic set of such common (generic) properties as own, immanent only to this community culture (language), self-identification, awareness of their identity, sovereignty, enshrined in the self-name (ethnonym) and the corresponding activity, the presence of a historical model social organization.

It is emphasized that the socio-cultural dimensions instilled in Ukrainians by the hostile Moscow-Horde civilization did not disappear together with the state, which was a form of existence of this civilization. Ukrainian society today remains a complex mixture of dimensions of both European civilizations, to which it belongs organically, and Moscow-Horde, which continues to exert its influence on Ukraine and Ukrainians, in particular, and the war. It turns out that the study of the current state of Ukrainian society requires not only highly intelligent researchers, not only hard work, but also a powerful arsenal of concepts, tools of scientific penetration into the essential characteristics of social reality. Emphasizes the inadmissibility of using the term 'political nation' usage as such that contradicts with the methodology of scientific concepts formulating.

Keywords: *Ethnos, Demos, National Cultural Identity, Civil Political Identity, Nation, the Ukrainian Society*

Ярослав Балановський, Анатолій Карасевич
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Проблеми понятійного забезпечення дослідження актуального стану українського суспільства в контексті соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів

Сучасний стан українського суспільства, починаючи з подій 2014 р., потребує переосмислення базових категорій соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів. Метою статті є розкриття доцільності вдосконалення існуючих та формування нових понять, покликаних глибоко, сутнісно і достовірно відображувати характеристики актуального стану українського суспільства, його етнокультурну та громадянсько-політичну структуру.

У статті обґрунтовується доцільність застосування термінів «етнос» для позначення ним сукупності найзагальніших вимірів особливого класу соціальних спільностей та «демос» із метою відображення ним характеристик специфічної, громадянсько-політичної ідентичності. Доведено, що етнічна спільність є цілісною сукупністю таких загальних (родових) властивостей, як власна, іманентна тільки цій спільності культура (мова), самоідентифікація, усвідомлення своєї самобутності, суверенності, закріпленої у самоназві (етнонімі) та у відповідній діяльності, наявність певної історичної моделі соціальної організації.

Підкреслюється, що соціокультурні виміри, прищеплюванні українству ворожою йому московсько-ординською цивілізацією, не зникли разом з державою, яка була формою існування цієї цивілізації. Українське суспільство і сьогодні залишається складною сумішшю вимірів як європейської цивілізації, до якої воно органічно відноситься, так і московсько-ординської, котра продовжує чинити свій уплив на Україну і українство, зокрема, і війною. Доводиться, що дослідження актуального стану українського суспільства потребує не тільки високоінтелектуальних дослідників, не тільки копіткої праці, але і потужний арсенал понять, інструментів наукового проникнення у сутнісні характеристики соціальної реальності. Наголошується на неприйнятності застосування терміну «політична нація» як такого, що суперечить методології формулювання наукових понять.

Ключові слова: *етнос, демос, національно-культурна ідентичність, громадянсько-політична ідентичність, нація, українське суспільство*

Постановка проблеми.

Вже понад 7 років Україна змушена захищати свою територію від інвазії московської держави, яка, по-перше, не оголосила війною початок прямого вторгнення на територію нашої країни, іншими словами, не повідомила про початок війни, фактично її розпочавши, тобто, завдала удару підло, зненацька, без попередження. По-друге, Московія володіє другим у світі мілітарним ядерним потенціалом, а її військо за критерієм чисельності штатного складу та озброєнь посідає друге місце у світовому рейтингові військових потуг. По-третє, важливу роль як у підготовці до прямого вторгнення, так і у самому вторгненні й окупації території зіграла певна частина українського населення, громадяни держави Україна. Усе це актуалізує наукове, зокрема соціологічне дослідження, по-перше, того стану українського суспільства, у якому воно знаходилося на момент початку агресії, по-друге, розвитку соціокультурних вимірів цього стану, його сьогочасних характеристик.

Аналіз основних публікацій.

Агресія Московії спричинила сплеск, у першу чергу, публіцистичних досліджень широкого кола проблем, пов'язаних із цією неоголошеною війною, яку тогочасна українська влада назвала АТО (антитерористична операція), а провідні військові аналітики – «гібридною війною». Опубліковано уже десятки, якщо не сотні розповідей журналістів, безпосередніх захисників України про перебіг подій протягом двох перших, найважчих років війни. З'явилися і перші монографічні дослідження соціологів, політологів, істориків, військових науковців. Серед них, у першу чергу, слід назвати монографії І. Рущенко «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» (Рущенко, 2015) та «Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту» (Рущенко, 2020).

До першочергових слід також віднести колективну монографію Національного інституту стратегічних досліджень за загальною редакцією В. Горбуліна «Світова гібридна війна: український фронт» (Горбулін, 2017). Важливе місце у вивченні окресленої вище проблеми посіли монографії Є. Магди «Гибридная война: выжить и победить» (Магда, 2015), «Гібридна агресія Росії: уроки для Європи» (Магда, 2017), колективна монографія «Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс» (за ред. В.А. Кротюка) (Кротюк, 2021). На окрему увагу заслуговують розвідки, представлені низкою наукових конференцій, що відбулися у закладах вищої освіти України. Зокрема, у вересні 2015 р. у м. Старобільську відбулася міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України» (Актуальні проблеми, 2015); на ІІІ Конгресі Соціологічної асоціації України, який відбувся у жовтні 2017 р. у м. Харкові, проблемі дослідження соціального простору України воєнного часу була присвячена окрема секція (Секція 6, 2017); на базі Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба щороку, починаючи з 2017 р., проводиться науково-практична конференція «Сучасна війна: гуманітарний аспект» (Тези доповідей, 2017; Науково-практична конференція, 2018; Міжнародна наукова конференція, 2019; Сучасна війна, 2020; V Міжнародна наукова конференція, 2021).

Із публіцистичних творів слід обов'язково назвати фундаментальну роботу О. Білозерської «Щоденник нелегального солдата» (Білозерська, 2020) та колективний доробок А. Андрієвської та О. Халімон «Книга свідчень: анатомія російської анексії Криму» (Андрієвська, & Халімон, 2019).

У цілому, масив опису дослідження цієї проблеми дуже великий і не обмежується наведеними в аналізі розвідками, проте саме в них, на наш погляд, сконцентровано фокус проблеми, що розглядається.

Мета статті – розкрити доцільність вдосконалення існуючих та формування нових понять, покликаних глибоко, сутнісно і достовірно відображувати характеристики актуального стану українського суспільства, його етнокультурну та громадянсько-політичну структуру.

Виклад основного матеріалу.

Перш за все, з'ясуємо зміст базових понять соціологічного аналізу актуального стану українського суспільства. До таких понять відноситься концепт «нація». Цей термін застосовують для позначення двох якісно різних класів (родів) соціальних спільностей – культурних і політичних. У

зв'язку з цим цілком слушно з'являється питання: наскільки таке поєднання відповідає правилам формування наукових понять? Чи примножує евристичний потенціал оксюморон «політична нація»? Наголосимо, один і той самий предмет «нація» відноситься до двох якісно різних родів (класів) предметів. Предмет «нація» відноситься одночасно до класу «етнічні спільності» та класу «політичні спільності».

Усе це вказує на нагальну необхідність і розвитку змісту кожного з названих вище понять і запровадження нових. Тільки у такому разі дослідник матиме можливість глибоко, сутнісно, достовірно відображати виміри соціальної реальності, сформованої в українському суспільстві. Некритичне застосування поняття «політична нація» у науковому аналізі ускладнює пояснення соціальних явищ, є причиною непорозумінь, хибних уявлень про об'єктивні виміри соціального. Тобто, соціологічні дослідження етносоціокультурних явищ і процесів певним чином гальмуються невизначеністю, дискусійністю якщо не усіх, то принаймні таких понять, як «етнос», «нація», «політична нація», «націоналізм» тощо.

На ці характеристики названих вище понять указують і провідні зарубіжні дослідники проблеми. Наприклад, Е. Тонкін, М. Макдоналд, М. Чепмен у своєму колективному доробку «Історія і етнічність» стверджують: «Значення терміна «етнічність» залишається дуже неясним…, а тому існує потреба обґрунтувати та захищати його застосування. Цей термін є предметом нескінченних та безплідних суперечок професійних інтелектуалів, які вважають, що вони знають або повинні знати, що саме цей термін означає» (Тонкін, Макдоналд, & Чепмен, 2000, с. 449). Таку ж оцінку понятійному «арсеналу» дає і Ф. Майнеке: «Що ж виокремлює нації в загальних рамках історії людства? Відповідь тут можлива тільки одна: немає жодного загальноприйнятого визначення, яке вказувало б на ознаки такого визначення» (Майнеке, 2000, с. 503).

Пошлемося також на слова знаного фахівця у сфері етнології К. Симонс-Симонолевича: «Найпоширеніше пояснення небажання багатьох дослідників використовувати поняття національності полягає в наявних термінологічних неясностях і нібито неможливості сформулювати загальноприйнятне визначення нації та її похідних» (Симонс-Симонолевич, 2000, с. 538). І, нарешті, Дж. Гатчінсон та Е. Д. Сміт стверджують: «Термін "етнічна група" – або ж "етнічна спільнота" – є найважливішим, але не існує погодженого чи конвенційного (stipulative), чи остенсивного визначення цього терміна» (Гатчінсон, & Сміт, 2000, с. 469). Тобто, висунуте нами твердження повністю збігається із оцінками провідних дослідників етносоціокультурних явищ і процесів. Невизначеність, дискусійність поняття «етнос» та його похідних виводить даний факт у ранг наукових проблем, актуалізує потребу вирішення цього завдання, мотивує пошук методів його залагодження.

Спроби проаналізувати історичні корені застосування поняття «етнос» уже були здійснені дослідниками, хоча мета їх пошуку була відмінна від тієї, яка сформульована у цьому дослідженні. Тому пошлемося на їх аналіз, змінивши однак вектор наших інтерпретацій. Так, Е. Тонкін стверджує: «У найдавніших писемних джерелах – наприклад, у Гомера – слово "етнос" не застосовували для позначення людських груп зі спільною культурою, зі спільним походженням або мовою. Його вживали переважно, щоб позначити великі однорідні (undifferentiated) групи тварин або воїнів. Цим словом часто позначали скупчення тварин і комах (бджіл, птахів або мух), потім – схожі гурти воїнів; при цьому в центрі уваги були такі якості, як численність, аморфність структури та загрозлива рухливість» (Тонкін, Макдоналд, & Чепмен, 2000, с. 450). Цитовані автори, аналізуючи твори Есхіла, Геродота, Софокла, Піндара, Аристотеля та ін., доходять висновку, що термін «етнос» застосовується, по-перше, для позначення скупчень біологічних організмів, подібних до просторових сукупностей людей, наприклад, маси мурашок як турми воїнів. По-друге, ним також відображають особливу якісну характеристику певних спільнот людей, полягає вона у тому, що ці люди не належать до спільноти своїх, наприклад, еллінів або римлян, а навпаки є інакшими, чужими, відсталими, загрозливими, підозрілими.

Г. Касьянов у монографії «Теорії нації та націоналізму», досліджуючи практику застосування понять «етнос» та «нація», зауважує таке: «Середньовіччя успадкувало і саме слово, і деякі його семантичні нюанси. Спочатку в історичних хроніках воно вживалося тоді, коли йшлося про віддалені, малознайомі народи, культура яких вважалася відсталою, чужою» (Касьянов, 1999, с. 18). Тобто термін «етнос» продовжує застосовуватися для позначення тих, кого вважають відсталим, упослідженим, хто відрізняється від розвинутіших, досконаліших.

Р. Джаст указує на інверсію (перетворення) змісту терміна «етнос», яке, на його думку, сталося в оттоманський період історії Греції: «…у межах Оттоманської імперії – з огляду на мусульманську більшість в імперії – православні християни … опинилися в становищі релігійно «інакших». Як загальною назвою для різноманітних релігійних громад, в імперії послуговувались словом "мілети" (millets), і дуже вірогідно, що слово "етнос" православні християни використали, щоб перекласти турецьке слово і застосувати його як назву для самих себе. Отже, греки, мабуть, стали називати себе "етносом" (тобто православними "мілетами") десь приблизно від XV століття» (Just R., 1978, p. 872). Часом зміст поняття «етнос» змінюється, із нього зникає оціночний аспект вищий – нижчий. Тепер цей термін використовується не для характеристики інших як нижчих у соціальному просторі, а для позначення себе як іншого від себе.

Описуючи розвиток змісту поняття «етнос», Е. Тонкін, М. Макдоналд, М. Чепмен відзначають: «Англійське слово "ethnic", з різноманітними похідними формами, протягом довгого часу застосовувалося в англійській мові у значенні грецького Нового Заповіту – як незвичний інтелектуальний синонім для "gentile", тобто як назва для язичників, нехристиян; у цьому значенні це слово продовжували вживати ще в XIX столітті. Одначе десь від середини XIX століття вчені стали позначати словом "етнос" щось таке, як "групу людей зі спільними ознаками". При цьому саме слово "етнос" не стало набутком англомовного інтелектуального дискурсу, але на його основі витворили ціле сімейство складних та похідних слів, які і тепер перебувають у загальному академічному вжитку: етнологія, етнографія, етноцентричний, етнічний, етнічність та інші. Термін "етнос" [в англійській мові] виявився непотрібним, бо всі похідні терміни в наявному дискурсі були об'єднані навколо ідеї раси: термін "етнос" став би тільки зайвим синонімом до терміну "раса"» (Тонкін, Макдоналд, & Чепмен, 2000, с. 452). Отже, маємо констатувати, що зміст поняття, по-перше, продовжує розвиватися у площині буденності, по-друге, запозичується у науковий понятійний апарат без критичного аналізу його змісту. Ним позначаються, по суті, будь-які групи людей зі спільними ознаками. Відсутнім є науковий аналіз якісної специфіки тих ознак, за якими такі групи виокремлюються.

Таким чином, попередньо здійснений аналіз історії застосування терміну «етнос» обґрунтовує певну низку висновків.

По-перше, сформоване ще у Стародавній Греції, це поняття було витвором буденної свідомості, застосовувалося у побутовому дискурсі.

По-друге, своїм первісним змістом дефініція відображала більше природні, ніж соціальні виміри (йдеться і про єдність комах, наприклад, мурашок, і про єдність людей, наприклад, натовп воїнів у бойовиську). Тобто на початковому етапі його застосування терміном «етнос» позначається особливий тип єдності певної множини предметів, зокрема і соціокультурних. Специфіка цієї єдності полягає у тому, що йдеться про єдність, яка впорядковується локальною територією. Цей тип єдності культурних елементів першим теоретично обґрунтував американський соціолог П. Сорокін: «Усі найчисельніші взаємовідносини різних елементів культури можуть бути зведені до чотирьох основних типів: А. Просторове або механічне сусідство (скупчення). Сюди відноситься будь-який конгломерат культурних елементів (предметів, властивостей, цінностей, ідей) на даній частині соціального і фізичного простору, який має єдиним об'єднуючим чинником просторове або механічне сусідство» (Сорокин, с. 21). Не варто додатково пояснювати що юрма воїнів у бою – це уже соціальне (соціокультурне) явище, хоча їх єдність більше подібна до юрми мурашок чи термітів.

По-третє, розвиток змісту поняття відбувався на побутовому рівні, через потребу відбиття характеристик явищ буденного життя. Або, іншими словами, наповнення поняття новим змістом відбувалося не у процесі наукового обґрунтування, теоретичного осмислення явищ і процесів соціальної реальності, для пояснення необхідності вирізнення певної множини вимірів цих явищ і процесів та їх термінологічного позначення. Навпаки, ним у буденній практиці, повсякденному дискурсі позначали певні інновації, які ще не мали належного понятійного відображення.

По-четверте, починаючи з середини XIX століття вчені стали позначати словом «етнос» групу людей зі спільними ознаками. Тобто термін «етнос» набув статусу терміну, запозиченого у наукові дослідження із повсякденного життя, загального поняття, сформованого буденною свідомістю. І сьогодні його продовжують застосовувати як запозичення із побутової лексики.

У дослідженнях етносоціокультурних явищ і процесів не виявлено спроб приведення змісту поняття «етнос» та його похідних до вимог, установлених логікою до формування наукових понять. Дослідники етносоціокультурних явищ не чинили спроб критичного аналізу екстенсії та інтенсії цього поняття на предмет його відповідності правилам формування наукових понять. Небезпека подібного запозичення була обґрунтована у соціології ще на початкових історичних етапах її становлення у статусі академічної дисципліни.

Про загрози таких запозичень попереджав, наприклад, Е. Дюркгайм, який писав: «побутова лексика, як і концепції, якими вона оперує, настільки двозначна, що науковець, який буде послугуватися нею без додаткового опрацювання, в тому вигляді, в якому вона вживається щоденно, може наразитися на величезні непорозуміння» (Дюркгейм, 1995, с. 5). І далі продовжує цю думку: «Узявши на озброєння якесь із цих понять (закріплених у побутовій лексиці – авт.), науковець ризикує або розмежувати те, що слід розглядати в сукупності, або ж об'єднати в одному ряду цілу низку несумісних фактів, унаслідок чого він втрачає можливість правильно судити про істинну спорідненість речей, а отже, про їхню сукупність» (Дюркгейм, 1995, с. 5).

Французький соціолог завершує пояснення необхідності критичного аналізу понять, запозичених із побутової лексики, таким чином: «… неможливо зробити якісь правдиві висновки про спорідненість речей та явищ унаслідок поверхового споглядання, яке породило побутову термінологію, а тому науковець не повинен брати за об'єкт свого вивчення сукупність усталених фактів, котрі відповідають уявленням побутового мислення. Він зобов'язаний самостійно окреслити поле свого пошуку, аби встановити специфічність чи однорідність явищ, які до нього належать, – адже без цього наукове трактування їх стає неможливим» (Дюркгейм, 1995, с. 5-6).

Озброївшись методологічною стратегією, сформульованою класиком соціологічної думки, спробуємо «самостійно окреслити поле свого пошуку, аби встановити специфічність чи однорідність явищ, які до нього належать». Тобто окреслимо певну сукупність вимірів, які, на нашу думку, мають виокремити із соціальної реальності особливий клас (рід) соціальних спільностей. Із цією метою звернемося до імперативів, за якими відбувається формування наукових, а отже, і соціологічних понять. За канонами філософської науки «логіка», наповнимо поняття «етнос» таким змістом, який відповідатиме вимогам формулювання наукових понять.

Звернемося тепер до конкретних вимог, які методологія наукового пошуку спрямовує до формування понять. Для цього проаналізуємо найпопулярніші фундаментальні монографічні дослідження, довідники, посібники логіки, які й містять перелік та пояснення здійснення процедур формування понять, містять у собі всю необхідну для подальшої роботи інформацію.

Так, В. Жеребкін наголошує: «Зміст поняття, не поданий у слові, що виражає поняття безпосередньо, не є очевидним. Наприклад, із самого слова «диспозиція» нам ще не відомий зміст цього поняття. Зміст поняття з'ясовується завдяки логічній дії (операції), що здобула назву визначення (definitio). Визначенням (дефініцією) називається розкриття змісту поняття. Оскільки зміст поняття складають необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити

поняття – означає з'ясувати істотні ознаки предмета» (Жеребкін, 1995, с. 46-47). Тобто дефініція є процесом визначення певного поняття або, іншими словами, формування певної множини глибоких, сутнісних, необхідних ознак, за якими із контексту буття вирізняється більша або менша кількість предметів, які мають ці ознаки.

Тут важливо зазначити: їх відбір відбувається за спеціальними правилами. Ці правила найчіткіше сформульовані названими нижче французькими філософами А. Арно і П. Ніколь. Вони стверджують, що наповнення змістом певного поняття відповідатиме стандартам логіки тільки у тому разі, коли процедура дефініції матиме три такі атрибутивні виміри: «1. Потрібно, щоб визначення було загальним, тобто, щоб ним охоплювалося усе те, що визначається. 2. Потрібно, щоб визначення було таким, яке відокремлює, тобто, щоб містило виміри тільки того, що визначається. 3. Потрібно, щоб визначення було сутнісним, тобто воно створювало чіткішу і зрозумілішу ідею предмета, який визначається, і, за можливістю, дозволяло зрозуміти його природу, щоб можна було пояснити його основні властивості» (Арно, & Николь, 1991, с. 166-167). Як видно із наведеної цитати, першою вимогою послідовники Р. Декарта називають загальність вимірів. Тобто необхідно, щоб виміри виокремлювали всю сукупність предметів, які дослідник прагне віднести до певного класу (роду). Друга вимога зводиться до того, щоб віднесені до змісту поняття виміри стосувалися тільки того, що визначається. Нарешті, третьою sine gua non поняття стане те, що включені до його змісту виміри мають глибше, достовірніше пояснювати сутність того, що відображається.

На цю ж характеристику поняття, однак дещо іншими словами вказує і А. Конверський: «За своєю логічною структурою поняття складається зі: змісту і обсягу. Змістом поняття є сукупність ознак, на підставі яких узагальнюються і виділяються у понятті предмети певного класу. Обсягом поняття є множина предметів, кожний із яких є носієм ознак, що складають зміст поняття» (Конверський, 2008, с. 138). Важливо звернути увагу на зауваження цитованого вище автора: «За субстанціональністю ознаки поділяються на суттєві і несуттєві. Суттєвими називаються ознаки, які визначають природу предмета. Який відображається в понятті… Суттєві ознаки поділяються на основні і похідні. Основні суттєві ознаки відображають сутність предмета, вони є вихідними… У свою чергу, похідні ознаки поділяються на родові і видові. Родовою називають ознаку, яка притаманна предметам певного класу, у межах якого знаходяться предмети, що відображені у даному понятті… Видовою, специфічною є ознака, яка розрізняє предмети, узагальнені у понятті» (Конверський, 2008, с. 139-140). Тобто А. Конверський наголошує на такій обставині: схоплені змістом властивості розмежовують не тільки класи (роди) предметів. У межах певного класу виокремлюються особливі види та одиничні форми предметів цього роду.

Для правильного розуміння взаємозв'язку змісту та обсягу понять важливо також мати на увазі закон оберненої пропорційності. Сутність цієї кореляції така: чим ширшим є зміст поняття, тобто, чим більша кількість характеристик «схоплена» змістом, тим коротшим буде його обсяг. Або, іншими словами, чим більша кількість властивостей перераховується у змісті, тим меншою буде кількість тих предметів, які матимуть ці виміри, тим меншим за обсягом буде такий клас предметів. І vice versa, чим менша кількість ознак складає зміст поняття, тим більший обсяг матиме клас предметів, властивості яких відображені у змісті такого поняття.

Для нашого дослідження важливим є також правильна інтерпретація власної якісної специфіки понять або, іншими словами, поділ на види за іманентними їм критеріями. Як зауважує А. Конверський: «Після аналізу логічної структури поняття буде доречним розглянути види понять. Усю множину понять можна розбити на декілька підмножин: за кількістю елементів обсягу; за характером елементів обсягу; за типом елементів обсягу; за характером ознак, що складають зміст поняття» (Конверський, 2008, с. 147). І далі він зазначає: «За кількістю елементів обсягу поняття поділяються на пусті (нульові) і непусті. Непусті поділяються на одиничні і загальні. Пустим

називаються поняття, у обсязі якого немає жодного елемента… Одиничним називається поняття, у обсязі якого узагальнюється один предмет… Загальним називається поняття, у обсязі якого узагальнюється більше ніж один предмет» (Конверський, 2008, с. 147-148).

Для нашого дослідження важливими є поняття, змістом яких відображається рід, у якому знаходиться більше ніж один предмет. Пояснюється це тим, що у дослідженні потрібно відображати власну якісну специфіку етнічних спільностей. Наприклад, як історичні утворення, етнічні спільності змінюються у часі чи, іншими словами, мають буття у формі логічної послідовності станів та їх змін. Це означає, що етнічні спільності існують у формі певної множини історичних типів. Отож, потрібними стають поняття, зміст яких відобразить особливості цих типів.

Названі вище імперативні вимоги до формування наукових понять стануть підґрунтям для формування поняття, зміст якого міститиме сукупність загальних для певного виду соціальних спільностей властивостей. Наголос на загальному, родовому характері вимірів означає, що йдеться про характеристики, носієм яких є певна множина окремих предметів або, іншими словами, клас соціальних спільностей. Тобто кожен із предметів класу є носієм властивостей, спільних для деякої множини інших предметів. Сукупність цих загальних вимірів відбито змістом родового поняття, а усі предмети, які мають спільні, загальні для них характеристики, складають певний єдиний клас.

Звернемося тепер до опису тих властивостей, за якими буде виокремлено специфічний клас соціальних спільностей. Традиційно у соціології під соціальною спільністю розуміється – «така, яка існує реально, емпірично фіксована сукупність індивідів, визначальними рисами якої є відносна цілісність та здатність бути самостійним суб'єктом історичних і соціальних дій, поведінки. Як дійсне об'єднання множини людей, які беруть участь у тих або тих соціальних процесах, здійснюють (безпосередньо або опосередковано) ту або ту соціальну діяльність і, отже, так чи інакше взаємопов'язаних один із одним, спільність соціальна відрізняється від різноманітних умовних спільностей – номінальних (наприклад, статистично сконструйованих), а також штучно створюваних (наприклад, в умовах лабораторного експерименту), у яких названі взаємозв'язки і взаємодії відсутні» (Краткий словарь по социологии, 1989, с. 209).

Названі вище виміри соціальних спільностей мають універсальний характер, вони відмежовують соціальні спільності від інших соціальних утворень, наприклад, статистичних груп. Тому тепер нам потрібно назвати виміри, які у межах класу (роду) соціальні спільності вирізняють їх особливий вид. Ці характеристики мають бути, по-перше, такими, які фіксуватимуться у певної множини соціальних спільностей, тобто, загальними. За цими властивостями усі їх носії вирізнятимуться в особливий клас, етнічні соціальні спільності. По-друге, ці виміри мають бути такими, щоб певний клас соціальних спільностей (етнічні спільності) за ними відмежовувався від інших класів соціальних спільностей, наприклад, політичних, економічних, поселенських, гендерних тощо. По-третє, схоплені змістом поняття властивості мають суттєвіше, істотніше, достовірніше пояснювати соціальне у всій його безконечній множині явищ, процесів, ієрархічних рівнів тощо.

Такими вимірами є, по-перше, власна, іманентна тільки цій спільності культура (мова). Адже саме єдина спільна культура (мова) стає найпотужнішим інтегративним чинником для певної множини людей, які розрізняються, відокремлюються одна від одної, наприклад, освітою, віком, статтю, місцем народження, професією, політичними переконаннями тощо.

По-друге, самоідентифікація, усвідомлення своєї «окремішності», самобутності, суверенності, закріпленої у самоназві (етнонімі) та у діяльності, спрямованій на безумовне самовідтворення, забезпечення власного існування, продовження свого життя усіма доступними методами і засобами. Боротьба задля забезпечення життєздатності цієї спільності мусить бути атрибутом якщо не кожного окремого індивіда із тих, хто до неї належить, то принаймні для абсолютної більшості з них.

По-третє, наявність у цій спільності певної історичної моделі соціальної організації. Характеристики такої моделі визначаються сукупністю чинників, що впорядковують взаємодії, взаємозв'язки, взаємовідносини індивідів у горизонтальній площині та вертикальній ієрархії.

Названа вище цілісна сукупність загальних (родових) властивостей, отже, таких, які існують відносно самостійним, самодостатнім предметом, потребує певного термінологічного позначення. Узявши до уваги традицію позначати певні сукупності ознак запозиченнями із грецької мови та попередню практику застосування, вона буде позначена терміном «етнічність». Тобто, етнічність – це цілісна сукупність властивостей, специфічна єдність культури (мови); самоідентифікації, яка виявляється не тільки в усвідомленні своєї відмінності, через самоназву (етнонім), але й у безумовній життєздатності, волі до самовідтворення, самозбереження; певна історична форма соціального впорядкування, економічної та політичної організації етнічної спільності.

В іншому ракурсі, етнічність це – інтелектуальний продукт, який, по-перше, має буття у формі ідеального образу, ідеальної конструкції, утвореної методом вичленування окремих рис реальності для віднесення та порівняння її (конструкції) з конкретними об'єктами.

По-друге, інтегровані змістом поняття «етнічність» властивості є атрибутом певної множини соціальних спільностей. За названими вимірами соціальні спільності, що мають перераховані у змісті поняття властивості, об'єднуються у специфічний клас (рід). Цей клас соціальних спільностей відповідно буде позначено похідним від «етнічність» терміном «етнічні спільності». Таким чином, етнічними є особливий вид соціальних спільностей загальною властивістю яких є: культура (мова); самоідентифікація (етнонім), яка виявляється в усвідомленні своєї відмінності, самоназві, у здатності до самозбереження, самовідтворення; певна історична форма соціального (економічного, політичного) впорядкування.

Звідси формулюється ще одне загальне, похідне від етнічності поняття – «етнос» (ethnie). Етносом є клас предметів (соціальних спільностей), виокремлених на підґрунті наявних у них загальних вимірів. Водночас цей клас розуміється як відносно самостійний, самодостатній, відособлений об'єкт, що відрізняється від інших класів, об'єктів.

Крім того, цим терміном позначається кожен окремий предмет, як носій характеристик, спільних для класу. За допомогою цього поняття відображається приналежність певної соціальної спільності до класу етнічних спільностей. Іншими словами, у науковому аналізі термін «етнос» застосовують тільки тоді, коли для дослідження потрібно позначити приналежність соціальної спільності до класу «етнічні спільності», тобто метою наукового пошуку є найзагальніші виміри об'єкта дослідження. Цей термін застосовують у випадку, якщо науковець абстрагується від вимірів, що відображають власну якісну специфіку етнічної соціальної спільності. Водночас ним відмежовуються, відокремлюються етнічні соціальні спільності від інших видів соціальних спільностей, наприклад, релігійних, політичних, освітніх, професійних тощо.

Вище було підкреслено, що етнічність – це загальне поняття, отже, його зміст має бути таким, щоб відображати найменшу із необхідних кількість властивостей, за якими деяка множина предметів об'єднується у (рід) клас. Отже, тут чітко дотримано вимоги зворотньо-пропорційного зв'язку між екстенсією та інтенсією поняття. Адже збільшення кількості властивостей, за якими утворюється клас (рід) етнічні спільності закономірно, але не виправдано з позиції наукового аналізу цього соціального явища, звужує кількість тих спільностей, які необхідно віднести до даного класу.

Тут важливо зазначити, що автори вважають неприйнятною позицію, за якою до визначальних вимірів етнічних спільностей відносять більшу кількість властивостей. Наприклад, називається аж шість атрибутивних ознак етносів: «… етносам властиві (хоча й різною мірою) шість найважливіших ознак: 1) власне ім'я, аби мати змогу ідентифікувати себе та говорити про «суть» спільноти; 2) міф про спільне походження, який містить ідею спільного витоку у часі та просторі і який

дає етносу відчуття уявної спорідненості; 3) спільна історична пам'ять; 4) один чи кілька елементів спільної культури (які, як правило, включають релігію, звичаї, мову); 5) прив'язаність до батьківщини – землі, на якій етнос не обов'язково проживає фізично, – важлива символічна прив'язаність до землі предків, як маємо у випадку діаспорних народів; 6) усвідомлення своєї єдності, принаймні у якоїсь частини населення» (Лісовий, & Проценко, 2000, с. 19).

Критичний аналіз цитованого вище визначення спричинений, по-перше, тим, що за такого підходу невиправдано звужується клас «етнічні спільності». По-друге, критики потребують і самі виміри, включені до змісту цього поняття. Наприклад, жодного логічного виправдання не має друга ознака – «міф про спільне походження». Міф є особливою формою виявлення суспільної свідомості. Специфіка цієї форми полягає у тому, що зміст міфу є позірним відображенням об'єктивних характеристик дійсності. Установлювати цю ознаку критерієм для вирізнення особливого виду соціальних спільностей – груба методична помилка. Відчуття спорідненості більше породжує не міф, а спільна культура, спільна мова – саме вони є підґрунтям для усвідомлення єдності, цілісності, згуртованості. Культура і мова водночас відрізняють, відокремлюють від тих, хто має іншу культуру, іншу мову. Саме ці ознаки роблять іншими. Культурна спорідненість є не уявною, а реальною, емпірично фіксованою.

До атрибутів етнічності неможливо також віднести спільну релігію. Цей критерій не знаходить верифікації об'єктивною дійсністю. Спільну релігію мають різні етнічні спільності, одночасно один і той же етнос сповідує кілька різних релігій. Власне «етнічність» і «релігійність» – це сукупності якісно різних властивостей. Із цієї причини стверджувати, що релігія є ознакою етнічності, логічно неприпустимо.

Важливо ще раз підкреслити, що кількість загальних ознак для виокремлення певного виду із роду соціальних спільностей має бути мінімально необхідною. Адже збільшення кількості властивостей, включених до змісту поняття, автоматично скорочує кількість соціальних спільностей, які за цими властивостями можна було б віднести до класу «етнічні соціальні спільності». Таким чином, ті спільності, які мали б потрапити до єдиного класу, залишаються за його межами, водночас соціальні спільності, що мають якісно інші, ніж етнічність, властивості, відносяться до класу етнічних, наприклад, об'єктом дослідження стає «політична нація». Попередньо уже зазначалося, що на методичну хибність такого підходу у свій час указував ще Е. Дюркгейм. Предмет, який позначається терміном «нація», не може одночасно входити до двох різних класів соціальних спільностей – «етнічних» та «політичних».

Застосування поняття «етнос» для позначення ним найзагальніших вимірів предмета із роду етносоціальні спільності забезпечує вирішення кількох методологічних проблем, що з'являються у процесі дослідження цієї сфери суспільного життя. По-перше, ним позначається специфічний клас (рід) соціальних спільностей. За його допомогою він відокремлюється від інших класів соціальних спільностей. Потреба розмежування класів соціальних спільностей є постійною у процесі наукового осягнення вимірів соціального. Без цього терміна наукові дослідження не мали загальноприйнятного поняття для відображення його змістом сукупності вимірів даного класу.

По-друге, так забезпечується можливість відображення історичної еволюції етнічних спільностей як руху від первісної моделі – племені, через другу, коли етнічна спільність набуває вимірів, що позначаються терміном «народність» до актуального їх стану, відображеного змістом поняття «нація».

По-третє, завдяки цьому підходу чітко й однозначно розрізняються дві якісно різні соціальні, спільності що носять однакове найменування. Тут мається на увазі ось що. На території, наприклад, держави Франція проживають етнічні французи, які так і називаються. Водночас на території цієї ж держави проживають і її громадяни (не усі з них є етнічними французами), однак вони також називаються – французи. Зайвими будуть додаткові пояснення того, що етнічні французи та французи – громадяни – це якісно різні соціальні спільності.

Ця сентенція має універсальний характер. Будь-яке суспільство у певному

дослідницькому ракурсі складається з громадян, що проживають на території, обмеженій кордонами держави та того етносу, який своїм генієм утворив цю державу. Звідси мусимо стверджувати, що дослідження українського суспільства, залежно від мети наукового пошуку, також мусить брати до уваги об'єктивний факт: його складовими є дві якісно різні спільності – громадянсько-політична та етнокультурна. Залежно від мети та конкретних дослідницьких завдань, етнокультурну спільність можна тлумачити як її особливий історичний тип, наприклад, народність, нація тощо.

Попередньо нами було доведено, що номінувати громадянсько-політичну спільність терміном «політична нація» є груба методична помилка. «Політична нація» – це оксюморон, який має право на існування, але не у значенні інструмента наукового пізнання.

На переконання авторів розвідки, набагато доцільніше громадянсько-політичну спільність позначити терміном «демос». У Стародавній Греції цим терміном позначалися особисто вільні громадяни, наприклад, Афін, які сплачували податки і брали участь у політичному житті своїх міст-полісів. За іманентними їй вимірами, громадянсько-політична спільність є тим, що ми пропонуємо позначати терміном «демос», а в іншому разі – «політична нація». Варіант позначення громадянсько-політичної спільності терміном «демос» є вдалим не тільки тому, що у такому разі етнічна соціальна спільність «нація» не відноситься до якісно іншого класу соціальних спільностей – політичних, таке віднесення суперечить законам логіки.

Термін «демос» з початку свого формулювання був спрямований на позначення специфічної соціальної спільності, тих, хто платив податки до державної казни, виконував закони, брав участь у політичному житті, за потреби зі зброєю в руках ставав на її захист. Звідси і відоме гасло – демократія, де «демос» – це народ, а «кратос» – влада, але влада не етносу (етносом, як ми пам'ятаємо, позначалися скупчення людей, більше подібні до скупчень комах, отже, не організованих нормами і правилами колективного життя), а громадян держави.

Сформульовану вище методологічну стратегію, тобто інтерпретацію структури суспільства як єдності етнічних та громадянської спільностей знаходимо у колективній монографії «Національна ідентичність і громадянське суспільство» (Бистрицький та ін., 2018). У ній автори констатують: «Питання існування та взаємодії двох основних типів колективних ідентичностей – національно-культурної і громадянсько-політичної – у рамках єдиної державної спільності набуло в наш час своїх радикальних формулювань не тільки в контексті українських трансформацій» (Бистрицький та ін., 2018, с. 5). Тут важливо підкреслити, що автори дослідження не використовують поняття «політична нація», вони застосовують дефініції, що мають потужніший евристичний потенціал – це «національно-культурна» та «громадянсько-політична» ідентичності.

Дослідження носитиме незавершений характер у тому разі, коли не буде відзначено ще одну важливу рису: етнічним спільностям іманентні не тільки родові виміри, їх атрибутом є також власна якісна специфіка. Це означає, що у межах класу «етнічні спільності» вирізняються їх особливі види та одиничні форми. Попередньо мова уже йшла про історичні типи етнічних спільностей. На підґрунті інших критеріїв вирізняються інші види етнічних спільностей. Наприклад, за критерієм зв'язку з територією нинішнього проживання етнічні спільності поділяються на автохтонні та алохтонні. Перші сформувалися на території свого нинішнього проживання як етнічні утворення, тобто місце народження автохтонного етносу не якесь інше, а те, де він проживає і понині. У свою чергу, алохтонний етнос сформувався не на тій території, яку він замешкав на даний час, а з певних причин мігрував сюди.

Висновки.

Крах СРСР на початку дев'яностих років минулого століття, який багатьма дослідниками цілком справедливо було названо «імперією зла», серед іншого був спричинений і зусиллями українців, які протягом усього часу існування цієї імперії боролися за своє національне визволення. Постале на її руїнах українське суспільство не було однак «чистим листом», на якому б українці могли почати писати свою новітню

історію. Майже 350-літнє панування московсько-ординської цивілізації, як її називає І. Рущенко, не могло не позначитися на характеристиках світобачення українського етносу. Соціокультурні виміри, прищеплювані українству ворожою йому цивілізацією, не зникли так само швидко, як пропала держава, яка була формою існування цієї цивілізації. Українське суспільство і сьогодні залишається складною сумішшю як європейської цивілізації, до якої воно органічно відноситься, так і московсько-ординської, котра продовжує чинити свій уплив на Україну і українство, зокрема і війною.

Для дослідження актуального стану українського суспільства в контексті соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів базовою є категорія «етнос», переосмислення якого забезпечує вирішення таких методологічних проблем: поняття «етнос» утворює специфічний клас (рід) соціальних спільностей, забезпечує можливість відображення історичної еволюції цих спільностей як руху від племені, через народність до нації, а також надає розрізнення нації в етнічному і громадянсько-політичному сенсі. Первинним для позначення нації є її етнокультурний зміст, а її громадянсько-політичний зміст доцільніше позначити терміном «демос», яким споконвіку позначали особисто вільних громадян, які сплачують податки і беруть участь у політичному житті.

Дослідження актуального стану українського суспільства потребує не тільки високоінтелектуальних дослідників, не тільки титанічної праці, а для його вивчення потрібен також потужний арсенал понять, інструментів наукового проникнення у сутнісні характеристики соціальної реальності. Пропонована розвідка і є спробою її авторів долучитися до вирішення цього важливого завдання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Старобільськ, 29.09.2015). Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2015. 117 с.

Андрієвська А., Халімон О. (упоряд.). Книга свідчень: Анатомія російської анексії Криму / ред. В. Дивнич. Київ: Критика, 2019. 248 с.

Арно А., Николь П. Логика или искусство мыслить, где помимо обычных правил содержатся некоторые новые соображения, полезные для развития способности суждения. Москва: Наука, 1991. 416 с.

Бистрицький Є., Пролеєв С., Білий О., Лозниця С., Зимовець Р., Кобець Р. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Вид. 2-ге, допов. Київ: Дух і Літера, 2018. 464 с.

Білозерська О. Щоденник нелегального солдата. Київ: ПП «Ітек Сервіс», 2020. 592 с.

Гатчінсон Дж., Сміт Е.Д. Що таке етнічність. // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 468-476.

Горбулін В.П. (заг. ред.). Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.

Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр., сост., послесл. и прим. А.Б. Гофмана. Москва: Канон, 1995. 352 с.

Жеребкін В. Логіка. Харків: Основа, 1995. 256 с.

Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

Конверський А. Логіка. Київ: Центр учбової літератури. 2008. 407 с.

Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина; сост. Є.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. Москва: Политиздат, 1989. 479 с.

Кротюк В.А. (ред.). Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.

Лісовий В., Проценко О. Націоналізм, нація та національна держава. // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 11-34.

Магда Е. Гибридная война: выжить и победить. Харьков: Виват, 2015. 320 с.

Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: Каламар, 2017. 268 с.

Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 503-514.

Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 28 – 29 травня 2019 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2019. 162 с.

Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 31 травня – 1 червня 2018 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2018. 172 с.

Рущенко І. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 436 с.

Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с.

Секція 6 «Соціальний простір України воєнного часу: нові поділи, девіації і суспільні рухи». // Тези доповідей та виступи учасників ІІІ Конгресу Соціологічної асоціації України (Харків, 12-13 жовтня 2017 р.). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. С. 104-135.

Симонс-Симонолевич К. Поняття нації: спроба теоретичного прояснення. Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 538-545.

Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов; пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.

Сучасна війна: гуманітарний аспект: збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, 21-22 травня 2020 р. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2020. 188 с.

Тези доповідей науково-практичної конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект» (30 червня 2017 р.). Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2017. 208 с.

Тонкін Е., Макдоналд М., Чепмен М. Історія і етнічність. // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 449-454.

V Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: збірник матеріалів, 25 – 26 травня 2021 року. Харків: Факт, 2021. 217 с.

REFERENCES

Aktualjni problemy vzajemodiji ghromadjansjkogho suspiljstva i Zbrojnykh syl Ukrajiny. (2015). (Current issues of interaction between civil society and the Armed Forces of Ukraine): materialy Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji (m. Starobiljsjk, 29.09.2015). Starobiljsjk: DZ «LNU im. Tarasa Shevchenka», 117 p. [in Ukrainian].

Andrijevsjka A., & Khalimon O. (2019). (uporjad.) Knygha svidchenj: Anatomija rosijsjkoji aneksiji Krymu (Book of testimonies: Anatomy of the Russian annexation of Crimea) / red. V. Dyvnych. Kyiv: Krytyka, 248 p. [in Ukrainian].

Arno, A., & Nikol, P. (1991). Logika ili iskusstvo myslit, gde pomimo obychnyh pravil soderzhatsya nekotorye novye soobrazheniya, poleznye dlya razvitiya sposobnosti suzhdeniya (Logic or the art of thinking, which, in addition to the usual rules, contains some new considerations that are useful for the development of the ability to judge). Moscow: Nauka, 416 p. [in Russian].

Bilozersjka, O. (2020). Shhodennyk neleghaljnogho soldata (Diary of an illegal soldier). Kyiv: PP «Itek Servis», 592 p. [in Ukrainian].

Bystrycjkyj, Je., Prolejev, S., Bilyj, O., Loznycja, S., Zymovecj, R., & Kobecj, R. (2018) Nacionaljna identychnistj i ghromadjansjke suspiljstvo (National identity and civil society). Kyiv: Dukh i Litera, 464 p. [in Ukrainian].

Dyurkgeym, E. (1995). Sociologiya. Eyo predmet, metod, prednaznachenie (Sociology. Its subject, method, purpose). Moscow: Kanon, 352 p. [in Russian].

Ghatchinson, Dzh., & Smit, E.D. (2000). Shho take etnichnistj (What is ethnicity). Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj. Kyiv: Smoloskyp. pp. 468-476. [in Ukrainian].

Horbulin, V. P. (2017). Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front. (World Hybrid War: Ukrainian Front). Kharkiv: Folio, 496 p. [in Ukrainian].

Kasianov, H. (1999). Teorii natsii ta natsionalizmu (Theories of nation and nationalism). Kyiv: Lybid, 352 p. [in Ukrainian].

Konverskyi, A. (2008). Lohika (Logic). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 407 p. [in Ukrainian].

Kratkiy slovar po sociologii. (1989). (A Brief Dictionary of Sociology). Moscow: Politizdat, 479 p. [in Russian].

Krotiuk, V. A. (2021). Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinarnyi dyskurs (Wars of the information age: interdisciplinary discourse). Kharkiv: FOP Fedorko M.Yu, 558 p. (in Ukrainian).

Lisovyi, V., Protsenko, O. (2000). Natsionalizm, natsiia ta natsionalna derzhava (Nationalism, nation and nation state). Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj. Kyiv: Smoloskyp, pp. 11-34. [in Ukrainian].

Magda, E. (2015). Gibridnaya voyna: vyzhit i pobedit (Hybrid War: Survive and Win). Harkov: Vivat, 320 p. [in Ukrainian].

Mahda, Ye. (2017). Hibrydna ahresiia Rosii: uroky dlia Yevropy (Russia's hybrid aggression: lessons for Europe). Kyiv: Kalamar, 268 p. [in Ukrainian].

Maineke, F. (2000). Zahalnyi pohliad na natsiiu, natsionalnu derzhavu i kosmopolityzm (A general view of the nation, the nation state and cosmopolitanism). Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj. Kyiv: Smoloskyp, pp. 503-514. [in Ukrainian].

Mizhnarodna naukova konferentsiia. (2019). Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt» (Modern war: the humanitarian aspect): tezy dopovidei, 28 – 29 travnia 2019 roku. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 162 p. [in Ukrainian].

Naukovo-praktychna konferentsiia. (2018). Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt» (Modern war: the humanitarian aspect): tezy dopovidei, 31 travnia – 1 chervnia 2018 roku. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 172 p. [in Ukrainian].

Rushchenko, I. (2020). Viina tsyvilizatsii: anatomiia rosiisko-ukrainskoho konfliktu (War of Civilizations: Anatomy of the Russian-Ukrainian Conflict). Kyiv: Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 436 p. [in Ukrainian].
Rushchenko, I. P. (2015). Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsioloha (Russian-Ukrainian hybrid war: the view of a sociologist). Kharkiv: FOP Pavlenko, O. H., 268 p. [in Ukrainian].
Sektsiia 6. (2017). «Sotsialnyi prostir Ukrainy voiennoho chasu: novi podily, deviatsii i suspilni rukhy» (The social space of wartime Ukraine: new divisions, deviations and social movements). Tezy dopovidei ta vystupy uchasnykiv III Konhresu Sotsiolohichnoi asotsiatsii Ukrainy (Kharkiv, 12-13 zhovtnia 2017 r.). Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina, pp. 104-135. [in Ukrainian].
Sorokin, P.A. (1992). Chelovek. Civilizaciya. Obschestvo (Human. Civilization. Society). Moscow: Politizdat, 543 p. [in Ukrainian].
Suchasna viina: humanitarnyi aspekt. (2020). (Modern war: the humanitarian aspect): zbirnyk materialiv IV Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba, m. Kharkiv, 21-22 travnia 2020 r. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 188 p. [in Ukrainian].
Symons-Symonolevych, K. (2000). Poniattia natsii: sproba teoretychnoho proiasnennia (The concept of nation: an attempt at theoretical clarification). Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj. Kyiv: Smoloskyp, pp. 538-545. [in Ukrainian].
Tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii. (2017). Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt» (30 chervnia 2017 r.). Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 208 p. [in Ukrainian].
Tonkin, E., Makdonald, M., & Chepmen, M. (2000). Istoriia i etnichnist (History and ethnicity). Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj. Kyiv: Smoloskyp, pp. 449-454. [in Ukrainian].
V Mizhnarodna naukova konferentsiia. (2021). Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt» (Modern war: the humanitarian aspect): zbirnyk materialiv, 25 – 26 travnia 2021 roku. Kharkiv: Fakt, 217 p. [in Ukrainian].
Zherebkin, V. (1995). Lohika (Logic). Kharkiv: Osnova, 256 p. [in Ukrainian].

Balanovskyi Yaroslav
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0003-2323-5956, balanovskuy@meta.ua

Karasevych Anatoliy
Ph.D., Full Prof., https://orcid.org/0000-0002-4261-6386, karasevuchao@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 28.07.2021 Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021